

Esquitxos de cultura catalana a Amèrica

Prèvia

Abans que res, cal dir que no s'ha fet cap mena d'estudi sobre aquest tema, ni conec que hagi existit un interès especial per aquest tema. També és veritat, que en una conversa amb una professora del Departament d'Amèrica de la Universitat de Barcelona, em va dir que el que hi pugui haver està perfectament imbricat en el folklore actual, de manera que costa destriar-ho.

El que explico a continuació són informacions inconnexes rebudes de forma aïllada en el temps i en el tema. Inicialment, quan en Jordi Bilbeny va insistir en què fes aquest minso treball, em vaig resistir molt. Finalment, vaig acceptar, amb la consciència i el convenciment que només puc aportar petites pistes i que caldria fer un estudi profund. Per això, però, seria necessari que existissin estudis seriosos sobre el folklore americà actual. No ens enganyem, si en els temes de folklore, a Catalunya i a Europa mateix, estem endarrerits, a Amèrica, encara hi ha més per fer.

La informació que exposo i de la qual no indico la font, m'ha estat aportada per gent dels casals catalans amb els quals estic en contacte un parell de cops l'any.

Un desfasament de calendari

Quan els colonitzadors van arribar a Amèrica, hi van traslladar els seus costums, amb els quals van intentar ofegar el que ja hi havia. Un fet que ens pot permetre descobrir costums provinents d'aquí és que els colonitzadors també van aportar-hi el seu calendari festiu i de celebracions, prescindint de l'estació de l'any en què es trobava la terra on van anar a parar. D'aquesta manera, a l'hemisferi sud, celebren la festa de Nadal pel nostre Sant Joan, és a dir, amb el bon temps i la calor, i a l'inrevés. Per tant, potser podem comparar les nits de fogueres i jocs amb foc que fan pel seu Sant Joan, és a dir, durant el nostre Nadal, a l'altiplà argentí. De la mateixa manera, per Nadal i

amb el bon temps, posen l'arbre, fan el pessebre i, a l'interior de Xile, es mata la *tronca* que, de fet, és fer cagar el tió.

Cultura popular catalana a Amèrica, avui

El paper dels catalans que hi han anat en les immigracions progressives, des de finals del segle XIX i principis del XX a la massiva de l'exili després de la Guerra Civil, no ha estat sempre el mateix. Sabem, per exemple, que la prostitució a Buenos Aires a l'inici del segle XX, estava distribuïda en tres xarxes controlades pels polonesos, pels jueus i pels catalans. Evidentment, no tots els catalans que eren allí estaven relacionats amb la prostitució. Gràcies als informes policials sobre el desmantellament de la *Warszawska*, la xarxa polonesa, es van poder conèixer també les altres dues. Els catalans, al marge que es dediquessin a aquestes activitats, celebraven el Carnaval, el Corpus, la Pasqua, Sant Joan, Nadal i Tots Sants, segons l'informe: "de la manera peculiar de su tierra de origen". Més modernament, els casals catalans a Amèrica tenen elements tradicionals, senzillament copiats o traslladats directament.

En aquesta línia trobem les dues colles castelleres de Quéretaro (Mèxic) i Castelar (Argentina), totes dues relacionades amb els casals catalans respectius. I no és l'únic precedent ja que, al segle XIX, tenim testimonis, a Bolívia, de construccions humanes executades pels mercenaris italians i que coneixem com a *Force d'Herculi*, documentades a la regió del Veneto, en especial, a Venècia.

També hi trobem la sardana, de manera gairebé general, a cada casal català. Les danses tradicionals en esbarts també seguint el model recent nostre, entre els quals potser detaquen el de Los Angeles (Estats Units), el de la Societat de Beneficència dels Naturals de Catalunya de l'Havana (Cuba) i el del casal català de Rosario (Argentina).

Els gegants també hi són presents, per extensió. Coneixem el que van construir, amb un caire molt funcional i poc consistent, al casal de Valparaiso (Xile). També la reproducció dels gegants de Mataró a Berkeley (Estats Units), en aquest cas, fins i tot, van anar geganters d'aquí a ensenyar als nous geganters d'allà. Es van estrenar el 1993, amb motiu del 125è aniversari de la Universitat de Berkeley, en la qual la presència dels catalans i de la llengua catalana és ben destacada, fent honor a la gran petja que han deixat i deixem els catalans a Califòrnia. Un altre gegant és el de

Mendoza, estrenat el 1995 i que representa en Salvador Dalí, vestit amb ponxo i cobert amb barretina. Allí mateix també tenen una mitja cobla.

Al marge del que hem esmentat, als casals catalans se segueixen celebrant les festes que fem aquí i es mantenen activitats tradicionals similars a les nostres com les puntes de coixí, les havaneres, el cant coral, etc.

Possibles esquitxos de cultura popular catalana

Una altra lectura mereixen elements que provenen d'abans de les migracions modernes de catalans i la influència dels casals. És difícil arribar a esbrinar si vam ser els catalans els qui els vam portar o va ser gent d'altres terres. No hem d'oblidar que elements com els gegants o els cavallets no són patrimoni exclusiu català.

Jo apunto el que hem recollit i potser serà millor que els historiadors dels catalans a Amèrica esbrinin quina va ser la nostra presència allà i, en conseqüència, puguin afirmar que l'origen és català. Jo m'excuso per no conèixer millor la història catalana a Amèrica i l'únic que puc aportar són les dades específiques de cultura popular tan similar a la nostra que hi pugui estar relacionada.

Abans d'entrar en cada cas, hem de tenir en compte que l'Església va traslladar a terres americanes la processó de Corpus i segurament els elements que la componien a terres europees.

Gegants a Guatemala

La informació ens va arribar de Carles Bailina, un geganter barceloní que va anar de vacances a Antigua i, passejant per l'antiga capital de Guatemala, va trobar una botiga anomenada *Casa de los Gigantes*, on hi havia exposada una parella, que tenen nom i tot: es diuen Merlín i Corina. Aquests gegants no són gaire antics, potser daten dels anys cinquanta i no tenen finestreta per mirar, ni el seu interior està preparat per portar-los; és a dir, que van ser creats amb la botiga.

De tota manera, en el record de la gent resten les processons de Corpus en les quals participaven els gegants de les diverses parròquies, encapçalats pels de la catedral. En Bailina va intentar esbrinar si es conservaven, però no se'n va sortir. És possible que estiguin en alguna golfa o dependència parroquial criant pols.

Ara bé, la casa ja s'anomenava, de molt temps abans, *Casa de los Gigantes*. El nom vé d'una llegenda que els veïns d'Antigua donen per certa. Conta la llegenda que, al segle XVII, mentre duïen els gegants en una processó, es va posar a ploure i van haver de refugiar-se en l'única casa que tenia el sostre prou alt. Mentre hi eren desats, un tafaner va mirar pel forat del pany i es va espantar en veure uns personatges gegantins i amb espases a la cintura. Va cridar a sometent i quan eren armats davant la casa, amb un canó i tot, en sentir l'aldarull, el propietari, *don* Cristobal de Alvarenga, va sortir amb bandera blanca. Un cop aclarit l'embolic, la casa va ser batejada per sempre com la *Casa de los Gigantes*.

Com a informació que se'n desprèn de totes aquestes dades, sabem que existien gegants a les processons del segle XVII i que van ser presents fins a les darreries del Corpus, que si hem de comparar-ho amb Catalunya, va ser a finals dels anys seixanta. Sabem, també, que en tenien totes les parròquies, és a dir, que era un costum generalitzat. I, finalment, que és fàcil que encara n'existeixin ni que sigui en mal estat. Si hi participaven gegants, és possible que també hi haguessin dracs i altre bestiar, a més de danses diverses. A Guatemala caldrà investigar.

Cavallets a Nou Mèxic

La informació, en aquest cas, prové dels treballs que m'ha fet arribar l'investigador Max Harris, director executiu del Wisconsin Humanities Council. Entre les recerques d'aquesta universitat americana, hi ha els treballs sobre les festes de Nou Mèxic i la conversió dels seus habitants al segle XVI.

De la investigació, hi ha dos aspectes que es poden relacionar amb casa nostra. Per una banda, les festes de moros i cristians i, per l'altra, la participació de cavallets. El relat d'aquestes festes es troba en una *Historia de la Nueva Mexico*, un poema èpic de l'any 1610, escrit per Gaspar Pérez de Villagrà. El relat se centra en uns fets ocorreguts a finals del segle XVI a les ribes del Rio Grande. L'obra que s'escenificava a les festes estava relacionada amb la conversió dels indigenes després d'una batussa. La representació va ser creada pel capità Marcos Farfán de les Godos i hi havia un enfrontament a cavall entre dos bàndols, anomenats, "moros" i "cristians". Sembla que cada vegada que es conqueria un territori organitzaven unes festes amb objectiu d'alliçonar el poble. Això vol dir que aquests moros i cristians eren repetits a molts indrets.

Actualment, es conserva aquesta representació a Chimayó on, cada 25 de juliol, homes, i també dones, vestits de moros i cristians de l'època de la *reconquist*, amb espases i sabres de fusta, lluiten per aconseguir l'estendard de la Santa Creu. El final de la batalla sempre es decanta a favor dels cristians, que reben l'ajuda de sant Jaume i de l'arcàngel sant Miquel. El document més antic sobre aquestes festes a Chimayó es refereix a un 24 de juny del segle XVI.

No deixa de ser curiós el concepte "moro", amb la corresponent disfressa, en una terra en què els "dolents" i "infidels" eren ben diferents, més encara quan aquestes festes han perviscut des del segle XVI fins avui.

La pervivència de la festa està documentada fins a començaments del segle XX i, a poblacions com Huejotzingo o Puebla, encara es representa per Carnaval. A El Rancho, prop de San Ildefonso, la representació es fa per Sant Antoni, al gener. En una descripció de la festa de 1938 es descriu un castellet com els que es fan a les festes de moros i cristians al País Valencià.

Els cavallets van sobreviure en els pobles nadius del nord de Nou Mèxic. Estan descrits a les festes de Santo Domingo Pueblo de 1935. Sant Jaume i sant Jeroni entren al poble amb cavallets, seguits d'una colla de gent amb la cara pintada de negre i un toro d'estructura de fusta amb un home a sota. En un moment donat, s'estableix una lluita entre els sants i el toro. Un cop mort, els indis s'acomiaden i intercanvien menjar entre ells.

El mateix Max Harris va veure dansar els sants amb els cavallets a Santo Domingo. En un moment donat, apareixien un cavallet blanc i un cavallet negre, els sants armats i un timbaler. Feien un seguit d'evolucions i interpretaven un cant indi durant el qual els cavallets executaven uns complicats passos de dansa.

A Jemez, a la festa de Porcingula, Harris va veure la *Pecos Bull Dance*. La festa s'assembla a la de Santo Domingo. El sant és un de sol i el toro no acaba mort sinó que es passa l'estona fent de les seves entre el públic i recaptant menjar i diners. També hi participen el sant amb el cavallet, els *abuelos* i un grup nombrós d'homes amb la cara blanca, que és com representen els avantpassats els indis. Possiblement, estem davant d'uns elements provinents de les festes de moros i cristians dels colonitzadors, assumits i adaptats a una festa nadiua.

El toro pot ser equiparat a un drac o guita més que al bou de les nostres festes. De fet, evoluciona com la mulassa, tal com tenim referències de mulasses que, com la de Valls, feien la recapta de la festa.

El toro de foc de Mèxic

A les festes de la major part de Mèxic surten uns toros de fusta amb gent a sota, carregats de bengales i petards, d'un tipus entre les carretilles dels diables i els fuets de la Patum. Actuen a la nit, mentre es fa esclatar pirotècnia diversa. En aquest cas, aquest element del bestiar de foc no es circumscriu a una zona concreta i tampoc no es patrimoni d'una sola data del cicle de l'any. De fet, surten sempre que la festa conté pirotècnia.

Aquests toros són similars als *toritos de fuego* navarresos, però també tenen uns parents a casa nostra. D'aquesta tipologia primitiva de bou de fusta, només n'existeixen a la Ribera d'Ebre i també estan documentats al Baix Ebre, al Montsià, a la Terra Alta i al sud del Priorat. Curiosament, només els trobem a les zones on tenen lloc les festes de bous. Potser es tracta d'una derivació més esbojarrada del bou embolat.

Gegants i bestiar al Brasil

Al districte de Pernambuco, en un seguit de poblacions, existeixen figures similars a les nostres. En una estada que hi va fer, amb uns gegants catalans que s'hi van desplaçar, el fotògraf Ramon Saumell va fer un seguit de fotografies que ara volten en una exposició itinerant.

En aquesta zona hi ha un bon nombre de *bonecos*, que és com anomenen als gegants. Segons ells la proliferació es va produir a partir de primers del segle XX amb l'aparició d'un constructor de figures festives de la Bèlgica flamenca que es va instal·lar a la zona. Aquesta proliferació no treu que abans ja n'existissin, encara que no de forma tant generalitzada, i l'aparició d'aquest promotor, originari d'una terra plena de gegants i bestiar, va ser el detonant de la recuperació d'elements que havien existit abans.

La tipologia general és lleugerament diferent: són més baixos que els catalans, amb el cap desproporcionadament gros respecte al cos, similar a l'efecte dels nostres capgrossos i, en pocs casos, hi ha una qualitat escultòrica com la catalana.

De trobades se'n fan diverses. Potser la més multitudinària sigui la del Carnaval d'Olinda, festa declarada per la UNESCO, Patrimoni Immaterial de la Humanitat. La majoria de colles o comparses que hi participen tenen les seves figures pròpies i rivalitzen en fer-ne de noves tot sovint. Entre aquests gegants, tant hi podem trobar referències a la *Commedia de l'Arte* italiana, com a la *macumba* brasilera, a personatges històrics o a jugadors de futbol.

També hi ha cavallets, gairebé sempre actuant de forma individual i sovint fets de manera precària. Un altre element, en aquest cas tan curiós com els moros a Nou Mèxic, és l'àliga, en un país on no existeixen aquestes aus. No tenen el caire solemne ni la funció protocolària de les catalanes, però no deixa de ser curiós. En aquest cas, actualment, només existeixen àligues festives a Bèlgica i als Països Catalans. En tenim referències llunyanes del segle XVII a Toledo, Madrid i Sevilla, però la documentació ens indica que no deuriem sobreviure a aquest segle.

Ball de cintes i bastons a l'Equador

Beatriz Burmestre, una estudiosa de les danses peruanes, en unes converses sobre una dansa anomenada *Marinera*, típica d'aquell país, em va explicar que a l'Equador havia vist un ball de cintes i de bastons a l'hora. Era un ball de cintes en el qual els balladors tenien la cinta corresponent agafada amb una mà, mentre, amb l'altra, repicaven bastons, pintats de vermell. La indumentària era blanca i decorada amb flors i cintes de colors.

Actualment, no existeix cap dansa d'aquest tipus a Catalunya, però Joan Amades, en el llibre *Danses de la Terra* en documenta una de molt semblant. El vestuari dels balladors és similar, els bastons estaven pintats de vermell i també era un ball de cintes. Aquesta dansa es ballava a Cardedeu i a la Garriga al segle XIX i molt al principi del XX, entre moltes altres danses de les comparses del *Ball de Gitanes* d'aquestes poblacions.

Una coincidència curiosa que a l'Alto Marañón trobem aquesta dansa, que té un equivalent molt similar al Vallès Oriental.

Diablers a Venecuela

Finalment, en Jairo Bethancourt, un veneçolà que va ser a Catalunya, en veure els diablers de Tarragona i els de l'Arboç, a la festa major d'aquesta darrera població, em va explicar que a la població de Pacamá i a Dos Rios hi havien uns diablers similars. Segons em va explicar, la tipologia de maces era la mateixa, el tipus d'indumentària amb les banyes, també, i es movien d'una manera semblant. L'única diferència remarcable són les màscares que porten, de colors virolats i que venen a representar dimonis de la cultura nadiua.

A tall de cloenda

Evidentment, existeixen més elements dels que cito. Com ja he dit a l'inici, cal estudiar-ho a fons i potser mai en treure'm l'entrellat del tot. A vegades, hi ha coincidències que semblen inexplicables, sobre les quals, per molt que teoritzem, no hem avançat ni mica. Un exemple el tenim en les màscares del Carnaval belga de Binche, les mateixes que surten dibuixades en el comic *Tintin i els Pícaros*. A la zona gallega de Xinzo de Lima, Viana do Bolo, Lasa i els pobles de l'entorn, les trobem idèntiques, també per Carnaval. Fins i tot, el vestuari és gairebé igual. Per acabar-ho d'adobar, al poble de São Fernando, al *sertão* brasiler, hi ha una dansa amb uns personatges que representen els *cangançeiros*, que són clavats als seus cosins belgues i gallecs. Casualitat ? Quins camins antics i desconeguts han seguit ? Qui és l'ou i qui la gallina ?

No ho sé. Modestament, només us he aportat uns quants esquitxos de cultura popular que podria ser que, poc o molt, provinguessin de Catalunya.

Jan Grau
29.11.2002